

PETR PEŇÁZ

LEXIKÁLNÍ PROSTŘEDKY MODU MOŽNOSTI A NUTNOSTI V ŘEČTINĚ VE SROVNÁNÍ S LATINOU A ČEŠTINOU

1. Ve svém článku nazvaném Lexikální prostředky tzv. voluntativní modalit v řečtině ve srovnání s latinou a češtinou, který byl otištěn v minulém sborníku,¹ pokusil jsem se o rozbor a klasifikaci řeckých a latinských prostředků voluntativní modalit v užším slova smyslu.² Modalitou voluntativní v užším slova smyslu chápu, jak bylo vyloženo v tomto článku, modální stránku výpovědi typu *Petr chce jít domů, Matka chce, aby šel Petr domů*, tj. ty případy, kdy je voluntativně modální situace vyjádřena v zorném úhlu původce modalit (modantu), které obsazuje pozici větného subjektu a může i nemusí být totožný se subjektem propozice. Při rozboru prostředků, jimiž podobné modální situace vyjadřuje klasická řečtina a latina, se ukázalo, že systém lexikálních vyjádření je v obou jazycích podobný jako v češtině, přičemž u řečtiny nacházíme poněkud větší výrazové bohatství a dále prostředek, schopný vyjádřit nespecifikovaný typ modalit (sloveso *μέλλειν*).

2. Typ modalit, který byl v uvedeném článku rozebrán, souvisí ovšem s jiným modálním typem, který jsme označili jako modalitu dispoziční v užším slova smyslu.³ Jde o případy typu *Petr musí jít domů, Petr může jít domů*, kdy je modální situace obdobného typu vyjádřena z hlediska agentu, resp. patientu, a to nezávisle na modantu (původci modalit). Modans není v těchto případech explicitně vyjádřen, ačkoliv je zpravidla v hloubkové struktuře obsažen.⁴ Na charakter modantu se usuzuje ex post, na základě modální situace agentu, resp. patientu.

2.1. Toto odloučení modantu jednak umožňuje vznik řady deagentních konstrukcí,⁵ jednak s ním do jisté míry souvisí další rozpad modálního systému a možnosti a nutnosti (dále jen *mpn*) na dvě části, totiž právě na nutnost, související s působením jisté vůle, a možnost, spjatou s absencí takové vůle,

¹ P. Peňáz, Lexikální prostředky tzv. voluntativní modalit v řečtině ve srovnání s latinou a češtinou, in: ŠPFFBU, E 27 (1982), s. 259–269.

² Přesnější vymezení tohoto pojmu viz v cit. článku, odst. 0.Ž.

³ Viz předch.

⁴ Viz schémata hloubkové struktury vět č. II, III v cit. článku.

⁵ Srov. M. Grepl, K podstatě modálnosti, in: OSS III, Brno 1973, str. 23, odst. 5. 54.

resp. s její negací. Z hlediska logiky je možno situaci vyjádřit tak, že je nutno **p** je ekvivalentní není možno non **p**, je možno **p** je ekvivalentní není nutno non **p** apod.

2.2. Kromě těchto dvou kategorií vzájemně spjatých negací existuje ovšem v jazyce vrstva, jakási subkategorie nutnosti — budeme ji proto nadále značit „nutnost II“, kterou je možno charakterizovat slovem „náležitost“. Pro tuto kategorii je typické, že v negaci nepřechází na jinou kategorii. V češtině disponuje kategorie nutnosti II (náležitosti) v první řadě slovesem *mít*.

2.3. Dále přichází v této modální oblasti v úvahu to, co bylo v rámci modu vůle (dále jen **mv**) vyloučeno, totiž obecně chápáná realita jako původce modalit.² Našemu chápání tohoto modálního systému dobře odpovídá přehledná tabulka „Schematická charakteristika vlastních modálních sloves“, jak ji uvádí E. Benešová-Buráňová.³ V rozšířené úpravě přepisují tuto tabulku pro naši potřebu (viz tab. 1.)

2.4. Modální systém **mpn** je zpravidla chápán jako nedílná součást modalit voluntativní v širším slova smyslu, kterou vytváří spolu s **mv**, ačkoliv mezi oběma systémy existuje, jak jsme viděli, výrazný rozdíl. Vzájemnou spojitost obou modálních systémů nelze ovšem popřít, a proto se pokusím podrobit systém **mpn** téže analýze jako prostředky **mv**. Materiálové podklady pro tuto práci zůstávají tytéž jako u práce předešlé.⁸

3. Zastoupení řeckých lexikálních prostředků **mpn** v mých excerptech je následující:

a) modální predikativní slovesa

<i>δεῖ</i>	39 případů výskytu	mn (modus nutnosti)
<i>προσῆμει</i>	3 případy výskytu	mn
<i>πέπει</i>	1 případ výskytu	mn

b) modálně predikativní vazby slovesa

<i>ἔστί</i>	18 případů výskytu	mp (modus možnosti)
<i>ἔξεστι</i>	10 případů výskytu	mp
<i>ἔνεστι</i>	4 případy výskytu	mp
<i>ἔστί</i> s gen.	12 případů výskytu	mn

c) sponové vazby modálních predikativ

<i>ἀνάγκη ἐστί</i>	8 případů výskytu	mn
<i>ἀναγκαῖόν ἐστι</i>	2 případy výskytu	mn
<i>χρή</i>	11 případů výskytu	mn
<i>ἄξιόν ἐστι</i>	(L, S) ⁹	mn
<i>οἶόν τε ἐστί</i>	4 případy výskytu	mp
<i>δύνατόν ἐστι</i>	3 případy výskytu	mp
<i>θέμις ἐστί</i>	1 případ výskytu	mp
<i>θέμιτόν ἐστι</i>	1 případ výskytu	mp
<i>μηχανή ἐστί</i>	1 případ výskytu	mp

⁶ Srov. článek cit. pozn 1, odst. 0.2.1.2.

⁷ Viz B. Benešová, K sémantické klasifikaci českých modálních sloves, in: OSS III, Brno 1973, str. 217.

⁸ Jedná se o excerpta z Xenofontovy Anabaze, Platónovy Apologie a Démosthenovy III. filipiky, doplněná příklady, jež uvádějí *Bizosova* Syntaxe grecque, *Lepafúv* slovník a *Stephanúv* Thesaurus (příklady přejeté z těchto sekundárních pramenů označují podle autora B, L, S). Přesnou bibliografii použité literatury viz článku cit. pozn. 1.

⁹ Viz předch. pozn.

Tab. 1 Systém výrazových prostředků modu možnosti a nutnosti v češtině

vrstva	objektivní okolnosti		živé individuuum			
			pm ≠ pd		pm = pd	
nutnost I	muset ₁ být nucen ₁ je nutno je třeba	nemoci ₁ ne nelze ne není možno ne nedá se ne	muset ₂ být nucen ₂	nemoci ₂ ne nesmět ne	muset ₃ být nucen ₃	nemoci ₃ ne nedovést ne nebýt schopen ne nebýt s to ne
nutnost II	mít ₁ je záhodno sluší se náleží	nemít ₁ ne není záhodno ne nesluší se ne nenáleží ne	mít ₂	nemít ₂ ne	mít ₃ ?	nemít ₃ ne ?
možnost	moci ₁ lze je možno dá se	nemuset ₁ ne nebýt nucen ₁ ne není nutno není třeba	moci ₂ smět	nemuset ₂ ne nebýt nucen ₂ ne	moci ₃ dovést být schopen být s to	nemuset ₃ ne nebýt nucen ₃ ne
	posit.	negativní	posit.	negativní	posit.	negativní

Vysvětlivky k tabulce:

nutnost I
nutnost II

vlastní nutnost
náležitost

pm původce modelity
pd původce děje

d) osobní vazby modálních sloves

δύνασθαι	20 případů výskytu	mp
ἔχειν	8 případů výskytu	mp
μῆλλειν	7 případů výskytu	mpn
ἐπίστασθαι	1 případ výskytu	mp
ἀναγκάζεσθαι	B	mn
βιάζεσθαι	(L)	mn
ὀφείλειν	(L, S)	mn

e) osobní sponové vazby

οἷός τε εἰμί	5 případů výskytu	mp
ἰκανός εἰμι	1 případ výskytu	mp

Z přehledu je vidět, že v řečtině obě části tohoto modálního systému disponují prostředky svého specifického typu. Tak je pro oblast nutnosti (mn) vyhrážena řada modálních predikativních sloves (43 případy), zčásti sponové vazby modálních predikativ (21 případ) a genitivní vazba slovesa εἶναι (12 případů). Oblast možnosti (mp) disponuje predikativními vazbami slovesa εἶναι (32 případy), osobními vazbami (42 případy) a zčásti vazbami modálních predikativ (10 případů.)

3.1. Nejprve budeme charakterizovat prostředky modu nutnosti a pokusíme se v jeho rámci vyčlenit kategorii nutnosti II (náležitosti). Podle statistiky je základním prostředkem predikativní sloveso δεῖ—oportet—je třeba. Jedná se o 3. sg. slovesa δεῖν, které nemá náležitou paralelu latinskou ani českou. Jednotlivé tvary slovesa δεῖν mimo tuto 3. sg. jsou ovšem dost výjimečné, a protože shodou okolností disponuje řečtina homonymním v přítomnosti slovesem δεῖν „vázat“, dochází i k takovým jevům, jako např. ve Schreveliově Lexikonu,¹⁰ že je význam δεῖ mylně vyvozován z významu tohoto homonymního slovesa. Bylo by proto možno řadit predikativní sloveslo δεῖ prostě k predikativům. Syntakticky tento výraz váže infinitiv s akuzativem, stejně jako latinské oportet. Např. Xen. Anab. III, 2, 34:

Δῆλον ὅτι πορεύεσθαι ἡμᾶς δεῖ, ὅπου ἔξομεν τάπιτήδεια.

Je samozřejmé, že budeme muset táhnout tam, kde si budeme moci opatřit zásoby.

Svým významem označuje δεῖ, soudě podle excerpt, výhradně tu formu nutnosti, při níž není možno určit konkrétní modans, nebo se k němu nepřihlíží.

Sledujeme-li význam tohoto slovesa v negaci, zjišťujeme, že může být negováno dvojím způsobem: jednak vlastní zápornkou οὐ, jednak negací své valence zápornkou μή. Např. Pl. Apol. 21 C:

...ὅς εφη...οὐ δεῖν ἐμὲ δεῦρο εἰσελθεῖν...

...který řekl, že jsem... vůbec neměl sem přijít...

a Xen. Anab. III, 2, 6:

...ἡμᾶς δὲ δεῖ ταῦθ' ὀρῶντας μήποτε ἔξαπατηθῆναι ὑπὸ τούτων...

...my však, když to vidíme, nesmíme se již nikdy od nich dát oklamat...

¹⁰ C. Schrevelius, Lexicon manuale Graeco-Latinum et Latino-Graecum, apud Joannem Manfrè, Patavii 1730.

Tab. 2 Srovnání výrazových prostředků modu nutnosti

vrstva	řečtina	čeština		latina
nutnost I	ἀνάγκη ἐστί ἀναγκαῖόν ἐστι	(je nutností) je nutno	musim	necessitas est necesse est
	ἀναγκάζομαι βιάζομαι	jsem nucen -		cogor adigor
nutnost II	δεῖ προσῆκει	(je třeba) náleží -		oportet convenit pertinet ad me decet
	πρέπει	sluší se		
	χρὴ ἀξιόν ἐστι	(je zapotřebí) je vhodné		opus est dignum est
	ὀφείλω	mám		debeo

Tab. 3 Srovnání výrazových prostředků modu možnosti

vrstva	řečtina	čeština	latina	
možnost	ἐστίν	-	-	
daná obj. okolnostmi	δύνατόν ἐστιν οἷόν τε ἐστίν θέμις ἐστίν θέμιτόν ἐστιν	- - - -	possibile est - fas est -	
	-	moci ₁	posse	
	možnost pm ≠ pd	- -	moci ₂ smět	(posse) -
	ἔξεστιν ἔνεστιν	- -		licet -
	možnost pm = pd	δύνασθαι ἔχειν ἐπίστασθαι	dokázat moci ₃ umět	(habere, posse) (scire)
	οἷός τε εἶμι ἱκανός εἶμι	jsem s to jsem schopen	- (aptus sum)	

Vysvětlivky k tabulkám:

nutnost I vlastní nutnost pm původce modality

nutnost II náležitost pd původce děje

V závorkách jsou uvedeny neplně adekvátní prostředky.

Tab. 4 Systém výrazových prostředků modu možnosti a nutnosti v řečtině

vrstva	objektivní okolnosti		Živé individuuum			
			pm ≠ pd		pm = pd	
nutnost I	ἀνάγκη ₁ ἐστὶ ἀναγκάζομαι ₁	οὐκ ἐστὶ οὐκ οἶδόν τε ἐστὶ ἀδυνατόν ἐστι οὐ θέμις ἐστὶ οὐ θέμιτόν ἐστι (οὐ μέλλω)	ἀνάγκη ₂ ἀναγκάζομαι ₂ βιάζομαι (μέλλω)	οὐκ ἔξεστι οὐκ ἔνεστι (οὐ μέλλω)	ἀνάγκη ₃ ἀναγκάζομαι ₃ οὐ δύναμαι μὴ (μέλλω)	οὐ δύναμαι οὐκ ἔχω οὐκ ἐπίσταμαι οὐχ οἶός τε εἰμι οὐχ ἱκανός εἰμι (οὐ μέλλω)
nutnost II	δεῖ πρέπει προσήκει ἄξιόν ἐστι ἐστὶ (τινος)	οὐ δεῖ οὐ πρέπει οὐ προσήκει οὐκ ἄξιόν ἐστι οὐκ ἐστὶ (τινος) (οὐ μέλλω)	ὄφειλω (μέλλω)	οὐκ ὄφειλω (οὐ μέλλω)	ἐστὶ (τινος) (μέλλω)	οὐκ ἐστὶ (τινος) (οὐ μέλλω)
možnost	ἐστὶ οἶδόν τε ἐστὶ δυνατόν ἐστι θέμις ἐστὶ θέμιτόν ἐστι (μέλλω)	οὐκ ἀνάγκη ₁ ἐστὶ οὐκ ἀναγκάζομαι ₁ (οὐ μέλλω)	ἔξεστι ἔνεστι (μέλλω)	οὐκ ἀνάγκη ₂ ἐστὶ οὐκ ἀναγκάζομαι ₂ (οὐ μέλλω)	(δύναμαι) ἔχω ἐπίσταμαι οἶός τε εἰμι ἱκανός εἰμι (μέλλω)	οὐκ ἀνάγκη ₃ ἐστὶ οὐκ ἀναγκάζομαι ₃ (οὐ μέλλω)
	pozitivní	negativní	pozitivní	negativní	pozitivní	negativní

Je odtud vidět, že slovesné predikativum *δεῖ* si ponechává význam nutnosti a případná negace, byť formálně vztažená k němu, přísluší logicky k propozici jež se na predikativum váže.¹¹ Ukazuje se tedy, že slovesné predikativum *δε* náleží jednoznačně do kategorie nutnosti II (náležitosti). Tím se ovšem toto sloveso liší jak od svého obligátního českého překladu *je třeba*, tak i (patrně) od latinského *oportet*.

3.2. Dalšími predikativními slovesy modu nutnosti jsou *προσῆκει* — *convenit*, *pertinet ad me* — *náleží a* *πρέπει* — *decet* — *sluší se*. Jejich užití je ovšem mnohem méně časté než užití predikativního slovesa *δεῖ*. Např. Xen. Anab. III, 2, 11:

...ἵνα εἰδῆτε, ὡς ἀγαθῶς τε ὑμῖν προσῆκει εἶναι...

...abyste viděli, jak máte být stateční ...

a Xen. Anab. III, 2, 15:

...ἀλλὰ μὴν καὶ θαρραλεωτέρους νῦν πρέπει εἶναι πρὸς τοὺς πολεμίους...

...vůči nepřátelům musíte být nyní ještě odvážnější ...

Na rozdíl od predikativního slovesa *δεῖ* vážou tato slovesa vedle infinitivu dativ stejně jako analogická česká slovesa *sluší se*, *náleží*, kdežto latinské *decet* má vazbu akuzativní a *pertinet* předložkově akuzativní. Svou negací náleží predikativní slovesa *προσῆκει* i *πρέπει* opět mezi prostředky kategorie nutnosti II. Např. Pl. Apol. 17 C:

...οὐδ' ἂν πρέποι...πλάττοντι λόγους εἰς ὑμᾶς εἰσιέναι...

...by... ani neslušelo, abych před vás přestupoval... a uměle vytvářel věty...

3.3. Modus nutnosti disponuje dále několika modálními predikativy užívány se sponou i beze spony. Predikativum *χρή*, užívané v přítomnosti zásadně beze spony, je kladeno klasickými gramatikami vždy na jednu rovinu s predikativním slovesem *δεῖ*. Má s ním také shodnou vazbu akuzativu a infinitivu. Statistika ho však odsouvá na druhé místo pro podstatně menší výskyt. Vystopovat významový rozdíl mezi *δεῖ* a *χρή* je těžko možné. Stephanův Thesaurus¹² shodně uvádí pro oba výrazy překlad *oportet*, *opus est*. Pro syntakticko-sémantické srovnání obou jazyků je ovšem nezbytné znát význam predikativa *χρή* v negaci, což má excerpta bohužel neumožňují a údaje gramatiků se v této věci liší. Otázku zařazení predikativa *χρή* je tedy nutno ponechat otevřenou.

3.4. Složený výraz *ἀνάγκη ἐστὶ* nebo pouhé predikativum *ἀνάγκη* reprezentuje nejpregnantnější vyjádření nutnosti, jakého je řečtina schopna. Substantivum *ἀνάγκη* označuje totiž „násilí, nezbytnost, osud“, a proto pre-

¹¹ Srov. M. Bizos, *Syntaxe grecque*, Paris 1947, s. 109: „On a assez souvent la négation avec les verbes impersonnels d'obligation *δεῖ*, *χρή*... Cette négation porte alors sur le verbe principal et non sur le verbe qui en dépend.“

¹² H. Stephanus, *Thesaurus Graecae linguae*, vol. I.—X., in aedibus Valpianis; Londinii 1821—1822.

dikativní vazba *ἀνάγκη ἐστὶ* stojí svým modálním potenciálem na úrovni českého muset, příp. i nad ním. Jedná se však, jako dosud ve všech případech, především o výraz objektivní, resp. aletické nutnosti. Např. Xen. Anab. I, 3, 5:

...ἀνάγκη δὴ μοι ὑμᾶς προδόντα τῇ Κύρου φιλικῶς χρᾶσθαι...

...nezbytná mi nežli zradit vás pro přátelství ke Kýroví...

Syntakticky připouští *ἀνάγκη* vazbu s dativem i akuzativem původce vedle infinitivu, což se zvláštním způsobem odráží právě v citované větě: vedle osobního zájmena v dat. μοι je položeno participium aoristu v ak. προσόντα. Latinský ekvivalent *necesse est* váže také dativ i akuzativ, připouští ovšem i parataxi s konjunktivem. V negované podobě predikativum *ἀνάγκη* mými excerpty doloženo není, je však z logického hlediska jasné, že tento výraz v negaci znamená možnost.

Kromě případů funkce v rámci voluntativní modality v širším slova smyslu jsou však doloženy i případy uplatnění v rámci modality jistotní, zcela v duchu českého *nutně*. Např. Xen. Anab. II, 1, 17:

...οἴσθα δὲ ὅτι ἀνάγκη λέγεσθαι ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἃ συμβουλεύσῃς.

...víš přece, že se v Řecku bude určitě mluvit o tom, co poradíš.

3.5. Podobně, jako latina užívá v oblasti *mn* výrazů *necesse est* i *necessitas est*, užívá řečtina vedle *ἀνάγκη ἐστὶ* i predikativa *ἀναγκαῖόν ἐστι*. Např. Pl. Apol. 32 A:

...ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν τῷ ὄντι μαχουμένον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθήσεσθαι, ἰδιωτεύειν, ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν.

...ale kdo vskutku bojuje za právo a chce jen na krátký čas zůstatí bez pohromy, nezbytně musí žít v soukromí a ne být člověkem veřejně činným.

3.6. Konečně disponuje *mn* v řečtině i dvěma osobními slovesy, totiž *ἀναγκάζομαι* — *cogor* — *jsem nucen* a *ὀφείλω* — *debeo* — *jsem povinen*. Tato slovesa nejsou sice doložena v mých excerptech, je však třeba se o nich zmínit proto, že jejich modální uplatnění často dokládají klasické gramatiky. U slovesa *ἀναγκάζεσθαι* jakožto pasiva slovesa *ἀναγκάζειν* „nutit“ lze modální význam předpokládat tehdy, když mizí původní sémantický odstín přímého konkrétního působení na někoho. Např. Pl. Faid. 66 B B:

...χρήματα ἀναγκαζόμεθα κτᾶσθαι διὰ τὸ σῶμα...

...musíme (jsem nuceni) shromážďovat jmění kvůli svému tělu.

Podobně i další latinské sloveso tohoto významu *adigor* má paralelu v řeckém *βιάζομαι*.

3.7. Druhé zmíněné řecké sloveso *ὀφείλειν* má svůj latinský ekvivalent

v slovese *debere*. Stejně jako latina využívá i řečtina tohoto slovesa v první řadě ve smyslu „jsem dlužen“, „mám vrátet“. Pouze v některých případech dochází k sémantickému posunu do významu „mám závazek, povinnost“ tedy totéž co francouzské *devoir*, čímž je umožněn význam náležitosti. Jako prostředky nutnosti II vyjadřují slovesa *debere* a *ὑφείλειν* i v záporu nutnost.

3.8. Specifický řeckým prostředkem, spadajícím rovněž do kategorie nutnosti II, je vazba slovesa *εἶπαι* — *esse* — *ἔσσει* s genitivem, která se vytvořila na základě vazby posesivní. Čeština nemá náležité prostředky pro vyjádření tohoto typu aletické nutnosti, a proto je nucena se někdy uchýlovat k rozdílným překladům za téže situace logiko-sémantické: Např. Xen. Anab. III, 2, 39:

...ὅστις τε ζῆν ἐπιθυμεῖ, πειράσθω νικᾶν τῶν μὲν γὰρ

νικῶντων τὸ κατακατεῖν, τῶν δ' ἠττωμένων τὸ ἀποθνήσκειν ἐστίν.

Kdo chce zůstat na živu, necht se snaží zvítězit. Vítězové mohou zabít, ale poražení musí zemřít.

Takový překlad ovšem neodpovídá zcela řecké formulaci, v níž je osud vítězů i poražených kladen jako stejně modální: „věci vítězů je zabít, ale věci poražených je zemřít“.

Ani latina v podstatě nedisponuje tímto prostředkem. Novotného gramatika¹³ sice uvádí příklad *Virorum fortium est toleranter dolorem pati*, podobnou vazbu ovšem neuvádí např. gramatika Fürstova¹⁴ a nedokládají ji ani excerpta D. Novákové-Tesařové.¹⁵ Je tedy možno se domnívat, že podobná vazba je v latině poměrně vzácná a bude nejspíše grecismem.

3.9. Latinskou paralelu nemá ani sloveso *μέλλειν*, figurující v rámci celé modalit. Jednotlivé případy jeho užití budou rozebrány v rámci modu možnosti.

4. Srovnáváme-li vyjadřovací prostředky modu nutnosti jakožto dílčí oblasti v rámci systému *mpn*, zjišťujeme tyto skutečnosti:

4.1. Řečtina i latina mají k dispozici v podstatě shodný systém prostředků, jak to ukazuje tabulka 2. Využívají však tento systém odlišným způsobem, což dokazuje statistika. Zatímco latina uplatňuje především morfologické prostředky, konkrétně gerundivum (40 %), využívá řečtina především predikativ a predikativních sloves (80 %). Nespecifikovaně modální vrstva, představovaná slovesem *μέλλειν*, nemá pochopitelně latinskou paralelu.

4.2. Srovnání s češtinou je naproti tomu velmi obtížné. Ačkoliv i zde je možno uvést ekvivalenty řeckých i latinských vazeb, má čeština k dispozici sloveso *muset* bez řeckého a latinského ekvivalentu, které prakticky přebírá funkci všech ostatních prostředků typu *je nutno, je třeba* a staví je do jisté míry na okraj systému. Podobně i sloveso *mít*, kterým disponuje čeština, nelze srovnávat s řeckým *ὑφείλειν* a latinským *debere*. České *mít* je polyfunkční modální prostředek, který mj. plní většinu těch funkcí, které mají řecká predikativa a predikativní slovesa.

¹³ F. Novotný, Základní latinská mluvnice, SPN Praha 1957.

¹⁴ K. Fürst, Latinská mluvnice pro školy střední, Kober, Praha 1932.

¹⁵ Diplomová práce D. Novákové, Voluntativní modalita a její vyjadřování v latině, UJEP Brno 1979. Viz pozn. 8.

4.3. Jako velmi problematické se konečně ukazuje rozčlenění modálních prostředků nutnosti podle vzájemného poměru agentu a modantu. V mrtvých jazycích, kde se vodítkem stává pouze syntaktické chování prostředku, je jakákoliv podobná operace nesmírně komplikovaná. Nepomůže ani sporné kritérium citu profesionálních překladatelů: čeština totiž jednotlivé typy nutnosti formálně rovněž nerozlišuje. Jako relativně schůdné řešení se ukazuje ukazuje využití ekvivalence s různými prostředky negované možnosti. Tím dojde k tomu, že se jediný výrazový prostředek nutnosti rozpadne na několik dílčích, podle toho, který negovaný prostředek možnosti je jeho ekvivalentem. Tak např. české *muset* stojí jako ekvivalent výrazů *nesmět ne*, *nedovést ne* a *nemoci ne*. Pro uplatnění tohoto kritéria je nutné charakterizovat prostředky možnosti.

5. Kategorie možnosti poměrně rovnoměrně využívá jednak predikativních vazeb slovesa *είναι*, jednak osobních modálních slovesných tvarů.

5.1. Základním výrazovým prostředkem řečtiny je vazba slovesa *είναι* — *být* s infinitivem významového slovesa a příp. dativem agentu pro vyjádření možnosti obecně pojaté, resp. aletické. Tato vazba, jak ukázal mj. R. Večerka,¹⁶ se geneticky přimyká k ide. posesivnímu typu „est alci alqd“ a reprezentuje důležitou modální vrstvu v řadě jazyků. V řečtině je však možno pozorovat zvláštní jev: tato vazba je v posesivním smyslu využívána poměrně málo a v modálním smyslu, na rozdíl od latiny a staroslověnštiny, má jednoznačný význam možnosti. Takový způsob promítání posesivity do modální oblasti se projevuje i v uplatnění slovesa *ἔχειν* „mít“. Např. Dém. Fil. III, 4:

...ἔστιν, ἂν ἡμεῖς τὰ δεόντα ποιεῖν βουλήσθ', ἔτι πάντα ταῦτ' ἐπανορθῶσαι.

...ještě lze, budete-li vy ochotni činit, co je třeba, všechno napravit.

Kromě této základní a bezpříznakové varianty objevuje se dále varianta příznaková s prefixem *ἔξ* a jí modálně blízká forma, tvořená prefixem *ἐν*. Formy *ἔξεστι*, *ἐνεστι* ve vazbě s dativem agentu a infinitivem označují deontickou modalitu, kde původce modalitý liší se od původce děje. Ve vazbě s pouhým infinitivem může však výjimečně vyjádřit i modalitu obecně pojatou. Např. Dém. Fil. III, 2:

...ἑτεροὶ δὲ οὐδὲν ἄλλο ποιοῦσι, ἢ ὅπως...Φιλίππῳ...ἔξεσταὶ καὶ λέγειν καὶ πράττειν, ὅ τι βούλεται

...druzí pak... pracují jen a jen k tomu..., aby Filippos směl mluvit a konat, co se mu zlíbí.

a Dém. Fil. III, 8:

Εἰ μὲν οὖν ἔξεστιν εἰρήνην ἄγειν τῇ πόλει...

Je-li tedy možno obci zachovat mír...

¹⁶ R. Večerka, K vývoji modálních konstrukcí ve slovanských jazycích, in: OSS III, Brno 1973, str. 303.

5.2. Poměrně univerzálním prostředkem vrstvy možná přechodové je zvláštní pronominální spojení *οἷός τε εἰμί*. Toto spojení je vlastně sponovou vazbou zájmena *οἷός*, běžně fungujícího jako relativum s významem „jaký“. Zájmeno však lze použít i v nekorelativním smyslu „nějaký, takový, způsobilý k“. Tím je podmíněno i modální užití ve smyslu „být schopen“. Neosobní konstrukce *οἷόν τε ἐστί* lze užit jako výrazu obecné možnosti, v negaci pak záporné nutnosti. Podobný význam jako *οἷός τε εἰμί* má i vazba *ἱκανός εἰμι* — *idoneus sum* — *jsem s to*. Např. Xen. Anab. II, 5, 17:

...ἐν ἧ βλαπτειν ἱκανοὶ εἴημεν ἄν...

...že bychom vám nedokázali škodit...

5.4. Dalšími výrazovými prostředky, syntakticky blízkými vazbám slovesa *εἶναι*, jsou sponové vazby predikativ: *θέμις ἐστί*, *θέμιτόν ἐστι* — *fas est*, (*οὐδὲμία*) *μηχάνη ἐστί*, *σύνατόν ἐστι* — *possibile est*.

Výraz *θέμις ἐστί* je přesnou analogií latinského prostředku *fas est*, do češtiny je však poměrně obtížné tento obrat překládat, neboť označuje možnost plynoucí z božské vůle. Odpovídáme svým způsobem český výraz *smí se*, čeština však chápe tento výraz neurčitě ve smyslu „někdo dovolil, aby“, u latiny a řečtiny jde však o zcela konkrétní chápání „bůh dovolil, aby“. Výrazu se však užívá především v negované podobě pro označení nutnosti dané božskou autoritou. Např. Pl. Apol. 21 B:

...οὐ γὰρ δῆρ' οὐ ψεύδεταιί γε ὅτι οὐ γὰρ θέμις αὐτῷ.

...vždyť přece nemluví nepravdu, neboť to mu není možno.¹⁷

Řecké *θέμις ἐστί* má vazbu s dativem a infinitivem stejně jako latinské *fas est*. Na rozdíl od latiny užívá však řečtina ještě druhou variantu *θέμιτόν ἐστι*.

5.5 Češtině bližší je vazba *δύνατόν ἐστι*, příp. osobně *δύνατός εἰμι* s významem „existuje možnost, jak; jsem s to“. Např. Xen. Anab. I, 3, 15:

...τῷ ἀνδρὶ ὅν ἄν ἐλησθε περισσομαι ἢ δύνατον μάλιστα...

...budu poslouchat toho muže, kterého si zvolíte, jak jen dokážu...

Negace tohoto výrazu se zpravidla děje připojením á privativum (*ἀδύνατόν ἐστι*), podobně, jako se latinské *possibile est* neguje privativním prefixem *in* (*impossibile est*).

5.6. Řecké substantivum *μηχάνη* označuje, obecně řečeno, „prostředek“. V tomto širokém rámci pak bývá užito konkrétně jako označení pracovního prostředku, tj. „nástroj“, „stroj“, nebo abstraktněji ve smyslu „pomoc“, „návod“, „návod“, „cesta k dosažení“. Tento druhý význam umožňuje konstrukci *μηχάνη ἐστί* s významem „existuje cesta, je možno“. V textech je možno setkat se především s negací tohoto výrazu, fungující přirozeně jako výraz záporné nutnosti. Např. Pl. Apol. 27 E—28 A:

¹⁷ V tomto případě se jedná o zvláštní užití, jímž se označuje nemožnost toho, aby se bůh provinil proti své božské přirozenosti.

...ὅπως δὲ οὐ τίνα πείθοις ἄν..., ὡς οὐ τοῦ αὐτοῦ ἔστιν καὶ
δαίμονας...ἡγεῖσθαι καὶ αὐτὸ μῆτε δαίμονας μῆτε θεούς...,
οὐδεμία μηχανὴ ἐστίν.

*...jak bys ty přesvědčil někoho..., že týž člověk může uznávat daimonské... věci
a naopak zase nevěřit ani v daimony ani v bohy..., to nikterak není možné.*

Latina je nucena překládat tuto vazbu *nullo facto fieri potest*,¹⁸ čeština opisuje
není prostě vůbec možné, nijak nelze apod.

5.7. Konečně velmi důležitou složkou výrazových prostředků modu možnosti jsou osobní modální slovesa. Jejich užití představuje podle statistiky asi 50 % všech případů vyjádření možnosti. Skoro 60 % z tohoto počtu však připadá na sloveso *δύνασθαι*, které má tu zvláštnost, že se prakticky nevyskytuje v kladné podobě, takže figuruje téměř výhradně jako prostředek vyjádření nutnosti při totožnosti agentu a modantu, či spíše neschopnosti agentu něco vykonat. Sloveso inklinuje k jisté míře „zpochybnění natolik, že i tehdy, stojí-li bez negace, nebývá v indikativu, nýbrž v konjunktivu s částicí *ἄν* — snad. Je to např. ve frázi *ὡς ἄν μέγιστα δύνῃται* „jak nejvíce může“. Běžné. užití např. Dém., Fil. III, 28:

...οὕτω δὲ κακῶς διακείμεθα, ὥστ' ἔχει τῆς τήμετερον ἡμέρας
οὐδὲν οὔτε τῶν συμφερόντων οὔτε τῶν δεόντων πράξει δυνάμεθα.

...naše smýšlení je tak nepěkné..., že až po dnešní den nejsme s to, abychom vykonali něco prospěšného a potřebného.

Vyskytují se ovšem i takové případy užití slovesa *δύνασθαι*, kde je modální typ **pm** = **pd** (původce modality a původce děje jsou totožní) více-méně sporný, např. Dém., Fil. III, 2:

...εἰ καὶ λέγειν ἅπαντες ἐβούλονθ' οἱ παρίοντες, ἐξ ὧν ὡς
φαυλότατ' ἐμελλε τὰ πράγματα' εἶεῖν, οἷα ἄν ἡγοῦμαι δύνασθαι
χεῖρον ἢ νῦν διατεθῆναι.

...i kdyby všichni představující řečníci chtěli mluvit... o tom, čím by se naše poměry co nejvíce zhoršily, nemohly by se, tuším, ocitnout v bídějším stavu, než jsou nyní.

Nieméně i zde se patrně jedná o ten modální odstín, jehož doslovný překlad by zněl *nejsou s to se ocitnout*. Užívá tedy řečtina prostředku, který je častý i v hovorové češtině: přesun modálního výrazu pro **pm** = **pd** na neživý objekt.

5.8. Sloveso *ἔχειν* „mít“ je co do svého posesivního významu synonymem dativní vazby slovesa *εἶναι*, o níž jsme se již zmínili, a uplatňuje se stejně jako tato vazba v rámci modu možnosti, konkrétně pro případy **pm** = **pd**, tj. jako výraz schopnosti. Např. Pl. Apol. 24 D:

¹⁸ Viz H. Stephanus, o. c., s. v. *μηχανή*.

Ὁρᾶς, ὦ Μέλητε, ὅτι σιγᾶς καὶ οὐκ ἔχεις εἰπεῖν;

Vidíš, Meléte, že mlčíš a nedovedeš to říci?

V záporu vyjadřuje nutnost téhož modálního smyslu. Např. Xen. Anab. III, 2, 12:

...ἐπεὶ οὐκ εἶχον ἱκανὰς εὐρεῖν, ἔδοξεν αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν πεντακόσιας θύειν...

...když však dost vhodných koz nemohli sehnat, rozhodli se jich obětovat každoročně pět set.

5.9. Sloveso ἐπίστασθαι svým významem „vědět, znát, dovést“ (lat. *scire, peritus esse*) patří rovněž mezi vyjadřovací prostředky schopnosti. I když jeho užití v modálním smyslu není zdaleka tak časté jako např. užití sloves οὐ δύνασθαι, ἔχειν, je přece častější než modální užití latinského *scire*.

5.10. Konečně je nutno uvést modální sloveso μέλλειν jako univerzální prostředek voluntativní modality v širokém slova smyslu. Klasická řečtina, patrně na rozdíl od homerských eposů, užívá tohoto slovesa v rámci *mpn* méně často než v rámci *mv*. Jednp se přitom vždy o případy modálně nespecifikované, interpretovatelné pouze podle kontextu jako možnost nebo jako nutnost, příp. i jako vyjádření modality jistotní. Srov. následující příklady. Ve výše citované větě z Dém. Fil. III, 2, bylo by možno překládat obrat ὡς φαυλότατ' ἐμελλε ἔξειν jednak jako *mohly by se zhošit*, jednak jako *měly by se zhošit* nebo dokonce *musely by se zhošit*. Jako příklad užití slovesa μέλλειν pro vyjádření cizího mínění je možno interpretovat doklad z Dém. Fil. III, 64:

...οἱ μὲν ἐφ' οἷς χαριοῦνται, ταῦτ' ἔλεγον, οἱ δ' ἐξ ὧν ἐμελλον σωθήσασθαι.

Jedni říkali to, čím se hodlali zavděčit, druzí to, co mělo vést ke spáse a zdaru.

V jiném kontextu je sloveso μέλλειν zjevným vyjádřením nutnosti. Např. Pl. Apol. 30 B:

...οὐδ' εἰ μέλλω πολλάκις τεθνάναι...

...ani mám-li stokrát zemřítí.

Za takové situace vynstává ovšem zajímavá otázka, jaký význam má toto sloveso v negované podobě; ukazuje se, že se chová stejně nevyhraněně jako v podobě kladné. Zápor se vztahuje, podobně jako u predikativa δει, ke slovesné valenci, a proto se negované podoby tohoto slovesa užívá tehdy, jedná-li se o modální podmíněnost negativního, resp. negovaného děje. Např. Dém. Fil. III, 44:

Τί γὰρ τῆ Ζηλεῖτη, τῶν Ἀθηναίων κοίνων εἰ μὴ μεθέξειν ἐμελλεν;

Nebot co záleželo takovému Zeleianovi na tom, nemá-li býti účasten občanských právn?

5.11. Pro úplnost je nutno připomenout, že funkci vyjadřovacích prostředků **mpn** mohou v jistých případech přebírat i ta modální slovesa, jejichž základní význam spadá do rámce **mv**, jako např. slovesa *βούλεσθαι* a *ἐθέλειν*.¹⁹

6. Srovnání řeckého systému výrazových prostředků možnosti s latinským ukazuje na zásadní rozdíl tentokrát v samotné stavbě systému (srov. tab. 3).

6.1. Řecké prostředky jsou zřetelněji vyhraněné, pokud jde o původce modalit. Celá subkategorie schopnosti (**pm** = **pd**), vybaná v řečtině 3 osobními modálními slovesy a 2 osobními sponovými vazbami, nemá náležitý latinský ekvivalent. Subkategorie **pm** ≠ **pd** disponuje dvěma predikativními slovesy proti latinskému *licet*. Subkategorie obecné možnosti využívá v řečtině vedle řady predikativ shodných s latinou především vazbu slovesa *εἶναι* s dativem původce, zatímco latina v tomto smyslu užívá osobního modálního slovesa *posse*. Sloveso *μέλλειν* je opět přirozeně bez paralely.

6.2. V češtině je subkategorie schopnosti velmi podobná řecké: je vybavena dvěma modálními slovesy (*moci* a *dověst*, příp. *umět*) a osobními vazbami *být schopen*, *být s to*. Zcela odlišná je ovšem kategorie **pm** ≠ **pd**, neboť je v češtině vyjadřována buď bezpříznakovým slovesem *moci* nebo příznakovým *smět*, kdežto oba klasické jazyky užívají predikativ. Vyjadřovací prostředky subkategorie obecné možnosti připomínají spíše latinu, neboť zde nacházíme modální sloveso *moci*, adekvátní latinskému *posse*, a vedle něj řadu predikativ (*lze*, *je možno*) a deagentní vazbu *dá se*.

6.3. Skutečnost, že prostředky modu možnosti jsou v řečtině schopny odlišit modálního průvodce, umožňuje rozlišovat jej i v rámci modu nutnosti, neboť obě kategorie prostřednictvím negace souvisejí. Stejného postupu využívá i klasifikace těchto prostředků v češtině. Subkategorii nutnosti II (náležitosti), která neumožňuje postupovat tímto způsobem, je nutno klasifikovat na základě sémantického rozboru jednotlivých prostředků, což je jistě hledisko daleko problematičtější. Celkově lze takto dospět k té klasifikaci řeckých prostředků **mpn**, kterou zjednodušeně znázorňuje tab. 4.

7. Závěrem je tedy možno vytknout tyto závažné rozdíly mezi stavbou řeckého, latinského a českého modálního aparátu možnosti a nutnosti:

7.1. Řečtina disponuje modálním slovesem *μέλλειν*, schopným vyjadřovat všechny dimenze voluntativní modalit v širokém slova smyslu, ať už v rámci modu vůle, nebo v rámci modu možnosti a nutnosti. Toto sloveso se zároveň stává i prostředkem vyjádření cizího mínění.

7.2. V rámci modu nutnosti je výstavba řeckého a latinského modálního aparátu analogická, jednotlivých prostředků je však využíváno naprosto odlišným způsobem. Latina preferuje gerundivum jakožto nelexikální prostředek, řečtina predikativa; shodně však oba jazyky dávají přednost prostředkům nutnosti II. Čeština se od obou jazyků zásadně liší tím, že preferuje osobní modální sloveso, které je prostředkem modu nutnosti I.

7.3. Prostředky nutnosti neberou zřetel na modans. Odlišení jednotlivých případů pozice modantu je v češtině a řečtině umožněno prostřednictvím negace prostředků možnosti, jež k modantu přihlížejí. Latina tento postup neumožňuje, a je proto sporné, zda je v ní rozlišování takových subkategorií oprávněné.

7.4. Výstavba aparátu možnosti je velmi pestrá a v jednotlivých jazycích

¹⁹ Viz článek cit. pozn. 1, odst. 1.2.

se liší. Čeština a řečtina disponují obdobným systémem pro **pm = pd**, latina nemá speciální prostředky pro tuto kategorii vyvinuty. V ostatních subkategoriích se však čeština a řečtina od sebe liší. Čeština a latina mají relativně obdobný systém obecně chápané možnosti, totiž primární modální sloveso a řadu vedlejších predikativních spojení. Řečtina uplatňuje pro tento význam predikativní vazbu slovesa *ελvai*. Prostředkem pro vyjádření nutnosti dané božskou autoritou, adekvátním řeckému *θέμις ἐστί*, resp. *θέμιτόν ἐστι* a latinskému *fas est*, čeština nedisponuje.

8. V celku je tedy možno charakterizovat řecký modální systém jako členitější nežli latinský. Od češtiny se řečtina liší preferencí deagentních prostředků.

DIE LEXIKALISCHE MITTEL DES MODUS DER MÖGLICHKEIT UND DER NOTWENDIGKEIT IM GRIECHISCHEN IM VERGLEICH MIT DEM LATEIN UND MIT DEM TSCHECHISCHEN

Der Autor bemüht sich, eine Analyse lexikalischer Mittel, die den Modus der Möglichkeit und der Notwendigkeit in der klassischen griechischen Sprache ausdrücken, vorzunehmen, und das System dieser Mittel mit dem System analogischen Mittel im Latein und im Tschechischen zu vergleichen. Auf Grund der Excerpta aus Xenophon, Plato und Demosthenes beweist der Autor, dass das griechische Modalsystem wesentlich mehr differenziert und reicher ist, als das lateinische, und zugleich stark vom tschechischen System dadurch abweicht, dass sein Gewichtspunkt im Bereich der Modalprädikativa liegt. Ausserdem besteht im Griechischen eine allgemeine Modalschicht, die die Modalität ohne nähere Spezifizierung ausdrückt (das Verb *μέλλειν*). Das Artikel knüpft auf ein in SPFFBU E 27 veröffentlichten Aufsatz an, wo der Autor auf eine ähnliche Weise die lexikalische Mittel des Modus des Willens analysiert.

